

G. Aalders, *Berooid. De beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945* (Amsterdam: Boom, 2001, 464 blz., ISBN 90 5353 674 9).

Twee jaar na *Roof. De ontvreemding van het joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog*, heeft Gerard Aalders het klaargespeeld het vervolg op zijn verhaal te boek te stellen. In *Berooid* staat de restitutie van de geroofde goederen centraal in een 464 pagina's tellend gedegen dossier. Over deze materie vloeiende in Nederland reeds veel inkt en het engagement van de auteur — hij zou wellicht het woord verwerpen — gaat reeds lang terug. In 1989 begon het met *Zaken doen tot elke prijs* dat Aalders schreef met de politicoloog Cees Wiebes. Hun boek bracht heel wat nieuwe gegevens aan het licht over de economische relaties van de neutrale staten (vooral Zweden en Zwitserland) met nazi-Duitsland. Met *Berooid* is Aalders dus echt niet aan zijn proefstuk toe (komt er nu nog een derde deel over het monetair goud?) en ik voel mij dan ook ongemakkelijk bij de idee een boek te bespreken dat eigenlijk niet echt op zichzelf staat. Het staat om twee redenen niet op zichzelf: vooreerst omdat het intiem verweven is met het hele oeuvre van de auteur en verder omdat het een onderdeel vormt van een maatschappelijk evenement en debat in de Nederlandse samenleving sinds de jaren zeventig. In wezen maakt het, naar mijn aanvoelen als buitenstaander, deel uit van een brede stroom van zowel getuigenisliteratuur als wetenschappelijke studies die zich inschrijven in een louteringsproces van het onverwerkt judeocide-verleden in Nederland. Dat onderwerp heb ik van op te grote afstand gevolgd om er gefundeerde uitspraken over te doen. Evenwel staat mij, als voormalig onderzoeksleider van de Belgische studietoelagencommissie (studietoelagencommissie Buysse genoemd, naar haar voorzitter Lucien Buysse), de specifieke materie van de roof en restitutie van de joodse goederen wel meer nabij. Daarom is dit een 'beperkte' recensie en een proeve in kijken van op afstand.

'Nu, een aantal jaren aan onderzoekservaring rijker, ben ik niet langer de mening toegedaan dat formalisme, kilte en bureaucratie het rechtsherstel hebben vertraagd' concludeert Aalders. Hiermee komt hij eigenlijk terug op het standpunt dat hij nog in 1998 vertolkte en zet hij zich meteen af tegen de regering-Kok, die in haar verontschuldigen aan de Nederlandse joodse gemeenschap precies die termen had gebruikt. Het eindoordeel van *Berooid* met betrekking tot het rechtsherstel van de Nederlandse joden is 'gematigd positief'. Het objectieve eindresultaat oogt inderdaad mooi: iets minder dan 90% van het geroofde werd uiteindelijk gerestitueerd. De auteur benadrukt daarbij dat het hier wel degelijk om restitutie gaat en niet om een vorm van compensatie of schadevergoeding. Die nieuwe episode situeerde zich vijftig jaar later tussen 1995 en 2000.

Is daarmee het oordeel van de auteur echt veranderd? Wellicht kunnen we beter over een evolutie spreken. Bij het lezen van het boek kom je meer en meer onder de indruk: je weet gewoon dat duizenden archiefbundels de revue zijn gepasseerd en je ruikt als het ware de noeste arbeid van de vorser die zich onverzettelijk in deze bijzonder taai 'kille' dossiers heeft ingewerkt. Zo begrijp je ook dat de historicus aan het eind van de weg zelf met enige bewondering heeft teruggekeken naar de 'bureaucraten' die in de naoorlogse jaren dit werk hebben geklaard. Dit was juridisch inderdaad allemaal bijzonder ingewikkeld. En natuurlijk maakte de stichting Nederlands kunstbezit (SNK), verantwoordelijk voor de restitutie van cultuurgoederen, er een zootje van. Maar hun werk in Duitsland deden ze schitterend. De Belgische dienst voor economische recuperatie kon in Duitsland gelukkig op Franse en Amerikaanse collega's steunen, want zelf bakten ze er niets van. De studietoelagencommissie Buysse berekende dat slechts 7% van de geroofde joodse cultuurobjecten aan de rechtmatige eigenaren werden gerestitueerd, wat nog wel wat anders is dan de 'voorrang die werd gegeven aan de opbouw

van de nationale collectie' of de 'willekeur, slordigheid een nalatigheid' die de SNK kan worden aangewreven.

Het Nederlands rechtsherstel groeide dus uit tot een gigantische operatie met uiteindelijk degelijke resultaten, maar het heeft veel te lang geduurd. De oorzaak daarvan is volgens Aalders niet bij de ambtenaren te zoeken en al zeker niet bij de rechters van de afdeling rechtspraak (het was 'in de laatste plaats hun verdienste' door 'hun houding, integriteit en doortastendheid' wanneer het oordeel in *Berooid* gematigd positief uitvalt). Wel wijst hij met een beschuldigende vinger naar het politiek bedrijf en het is al bij al opvallend dat de regering-Kok precies daarover met geen woord repte.

Het was inderdaad de politiek die verantwoordelijk was voor de wetten en regelgeving op het rechtsherstel die, eerst tijdens de bezetting in Londen in het kader van de economische oorlogsvoering en later in de eerste jaren na de bevrijding, tot stand kwam. Het heikele onderdeel blijkt het effectenrechtsherstel te zijn geweest en met name de wijze waarop de beurs en in de schaduw daarvan de bankwereld en financiële drukkingsgroepen in de materie hebben geïnterveneerd. In 50 technisch bijzonder uitgespitte bladzijden beschrijft Aalders hoe het oorlogsbesluit E100 onder druk van de beurslobby na de oorlog in F272 wordt omgezet, waardoor de aankoop van gestolen joodse effecten van de Liro-roofbank (Lippmann, Rosenthal en co, agentschap Sarphatistraat) de kwalificatie 'regelmatig beursverkeer' meekrijgt. Zonder het te beseffen snijdt de beurslobby hiermee in eigen vlees. De benadeelden beschouwen dit als dermate onrechtvaardig dat zo goed als alle zaken aanhangig worden gemaakt bij de afdeling rechtspraak van het Nederlands beheersinstituut (opgezet ter afwikkeling van het rechtsherstel). Er ontstaat dus een probleem, zowel door de tijd die de behandeling in beslag neemt als door de beslissingen van de rechters, die, de wettelijke beschikkingen ten spijt, in het voordeel van de joodse slachtoffers uitvallen. In 1953, na een korte 'beursstaking', kan de regering uiteindelijk niet anders dan ook de vertegenwoordigers van de slachtoffers bij de onderhandeling betrekken en tot een nieuw aanbod komen. Pas in 2000 wordt deze 'steek' die de politiek in 1945 liet vallen, met het akkoord tussen het centraal joods overleg en de financiële sector, helemaal rechtgezet.

Heeft de politiek in Nederland dan de joodse slachtoffers in de kou laten staan? Dit is de kernvraag van *Berooid* waarop naar mijn gevoel niet helemaal bevredigend wordt geantwoord. Aalders schrijft in zijn conclusie dat voor de toenmalige PvdA-minister van financiën Lief tinck alles moest wijken voor de wederopbouw van Nederland; als hij moest kiezen tussen de 'slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog en de verzekeraars, banken of beurs, dan koos hij voor de financiële sector.' Die sector was nu eenmaal onmisbaar voor de wederopbouw. Verder stelden de joden kwantitatief na de bevrijding niet zo veel meer voor; electoraal waren ze met andere woorden van geen tel. Bovendien was al in Londen besloten dat voor de joden op geen enkel vlak, ook wettelijk niet, een uitzonderingspositie zou worden gecreëerd. De Nederlandse regering wenste aan de jodenvervolgning niet te verdienen, maar zondigde daar in de uitgewerkte regeling voor de successierechten zelf tegen.

Wellicht schuilt de kern van het antwoord in de vaststelling dat de beeldvorming over de judeocide tussen de naoorlogse jaren en het begin van de eenentwintigste eeuw wel erg drastisch is gewijzigd, wereldwijd en inzonderheid in Nederland. Ook in België was er trouwens in 1945 'weinig belangstelling voor het joodse lot'; en inderdaad dat had minder met antisemitisme dan met desinteresse en wellicht vooral onwetendheid te maken. De joodse overlevenden — daarenboven voor ongeveer 90% vreemdelingen — wogen voor de leidende politieke klasse in Brussel al evenmin zwaar. Zo goed als iedereen had onder de oorlog geleden en

nauwelijks iemand kon zich voorstellen dat die misère verbleekte bij wat de meeste joden hadden doorstaan. Overigens wensten in Nederland net als in België de meeste joodse overlevenden zelf liever niet als uitzonderingen te worden gezien.

Aalders waarschuwt wel voor anachronismen bij onze oordeelsvorming, maar precies in de beschrijving van die naoorlogse historische context in Nederland blijft hij wat in gebreke. Een synthese van wat daaromtrent uit andere studies bekend is, had ik wel verwelkomd. Ook wat meer analyse van de houding van de kabinetten na de bevrijding had wellicht verhelderend gewerkt: hij geeft het wel aan in zijn conclusie, maar in het corpus van de tekst valt verder niet veel duiding te zoeken. Ten slotte gebeurde er, zoals Pieter Lagrou met veel verve heeft aangetoond, met de joden wat er met alle slachtoffers van de oorlog in Nederland gebeurde: zij werden allen samen zonder onderscheid onder de kunstmatige vlag van de nationale consensus verenigd en in een zijvertrekte geduwd om de wederopbouw van de Nederlandse natie niet in de weg te staan (Pieter Lagrou, *The legacy of Nazi occupation. Patriotic memory and national recovery in Western Europe, 1945-1965* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000)). Wat dat betreft was de situatie in België duidelijker. Daar werden de slachtoffers van de vervolging wel als politieke gevangenen erkend, met uitzondering weliswaar voor de raciaal gedeporteerde joden (een discriminatie die trouwens tot op de dag van vandaag niet echt werd weggewerkt).

Rudi van Doorslaer

G. Rooijackers, e. a., *De musealisering van het platteland. De historie van een Brabants boerenhuis* (Nijmegen: SUN, 2002, 187 blz., €22,50, ISBN 90 5875 013 2).

Deze bundel is verschenen naar aanleiding van het 25-jarig bestaan van de Meierijsche museumboerderij te Heeswijk. Het boek bevat bijdragen over de bewonersgeschiedenis, bouwhistorie en wooncultuur van dit Brabantse boerenhuis in de periode voor 1975, evenals de transformatie tot museumboerderij en de reflectie daarop. Wat deze publicatie echter interessant maakt, is dat aan de hand van de lotgevallen van een concreet boerenhuis, een cultuurhistorisch commentaar gegeven wordt op het verschijnsel van de musealisering van het platteland.

Buitenstaanders en eliteaire buitenlui hebben zich het platteland in de loop der tijd steeds weer toegeëigend. In de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw werd het wonen in een boerenhuis en het genieten van de 'rust' van het platteland voor de stedeling steeds meer als een romantisch ideaalbeeld gezien. In het verlengde daarvan beschouwde men het boerenhuis als een belangrijk cultureel erfgoed. In dit proces van monumentalisering paste ook de musealisering van het platteland. De museumboerderij was in eerste instantie bedoeld om het rurale erfgoed ter plekke te behouden en te behoeden. Daarnaast wilde men de plattelandscultuur aan een breed publiek presenteren. Dit zorgde overigens wel, aldus de auteurs, voor een spanning tussen de authenticiteit bij de inrichting van een museum en de wens tegemoet te komen aan de idealistische ideeën die leven bij de bezoeker, de stadse toerist. De eigen agrarische bevolking toonde overigens opvallend weinig interesse: voor haar was dat verleden blijkbaar nog te nabij en te realistisch.

In het afsluitend deel gaat Gerard Rooijackers, hoogleraar Nederlandse etnologie aan de Universiteit van Amsterdam en het Meertens Instituut, in op recente ontwikkelingen met betrekking tot het platteland in Nederland. Met de komst van de 'stadse stoepschijters' verschijnen, door een tekort aan 'authentieke' boerderijen, overal in het buitengebied boerderettes.